

Гримашевич Галина Іванівна,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка).

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ» В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

«Українська діалектологія» – одна з навчальних дисциплін історично-лінгвістичного циклу, якій відведено важливе місце в системі наук гуманітарного циклу. Водночас вона велике значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх учителів-словесників, оскільки під час її вивчення значно розширюються знання про різні форми існування мови (національної, діалектної, літературної), відбувається усвідомлення значення діалектної мови для становлення, розвитку, збагачення й функціонування літературної мови, цінності даних діалектології для вивчення історії мови, етнолінгвістики, етнографії та інших дисциплін різних циклів. У процесі викладання української діалектології здійснюється підготовка студентів до усвідомленого розуміння суті загальнонародної мови й ефективного сприймання курсу історичної граматики, історії української мови, розуміння багатьох процесів і явищ, які притаманні літературній мові, а також тих, які досі збереглися в діалектах, не ставши надбанням літературної мови.

Варто зазначити, що проблеми української діалектології як науки загалом і зазначеної дисципліни зокрема є досить актуальними для сучасної лінгвістики, оскільки впродовж останніх десятиріч змінилося в позитивний бік ставлення до діалектів як виразників ментальності певної етнічної групи, світогляду її представників та одного з важливих аспектів у вихованні патріотизму молодого покоління, свідченням чого є низка публікацій українських діалектологів, із-поміж яких відзначимо напрацювання П. Гриценка, Г. Аркушина, М. Никончука, К. Глуховцевої, Г. Мартинової, А. Поповського, Л. Фроляк, П. Лизанця, М. Лесюка, Н. Хобзей, Т. Тищенко, С. Панцьо, А. Сагаровського, Ю. Громика, Л. Рябець, В. Леснової, Т. Ястремської, М. Бігусяка, Л. Дикої, Ю. Бідношії, Г. Кобиринки, М. Волошинової, та багатьох інших. Водночас для успішного здійснення викладацької та навчальної діяльності важливе забезпечення курсу навчальною літературою, зокрема підручниками та посібниками. Зауважимо, що досі основним підручником у процесі підготовки вчителя-словесника є «Українська діалектологія» С. Бевзенка [1], а також навчальні та наукові видання Й. Дзендзелівського [2], Ф. Жилка [3], А. Москаленка [4], І. Матвіяса [5], які використовують як теоретико-методологічну базу в процесі викладання курсу. Натомість зауважимо, що представлений у них фактичний матеріал ґрунтується на діалектних даних переважно другої половини ХХ ст., тому назріла нагальна потреба в нових навчальних виданнях, автори яких, узявши за основу наявні теоретичні погляди, узагальнюють їх, інтерпретують відповідно до сучасних умов, які потребують оновлення з

огляду на динаміку говіркового мовлення, поповнюють фактологічну базу новим говірковим матеріалом, який репрезентує діалектне мовлення різних зон українськомовного діалектного континууму початку ХХІ ст. [напр., див.: 6; 7; 8; 9], оновлюючи підхід до викладання. Крім того, цінну інформацію представлено в теоретичному виданні «Українська мова. Енциклопедія» [10], у якому в узагальненому вигляді представлено матеріал про особливості говорів української мови.

Мета запропонованої розвідки – визначити місце навчальної дисципліни «Українська діалектологія» в системі сучасної освіти, починаючи від дитячого дошкільного закладу та загальноосвітньої школи до вищого навчального закладу, виокремити основні завдання діалектології на сучасному етапі її розвитку, схарактеризувати її значення в сучасному мовному та культурному просторі України.

Зазначимо, що з діалектним мовленням, діалектизмами загалом дитина починає знайомитися ще з раннього дитинства, зростаючи в говірковому оточенні, адже чує з уст рідних людей народнорозмовні слова та вислови, переймає їх, стаючи членом громади з відповідним мікросоціумом та особливостями мовлення, тому вихователі в дитячих садках повинні прищеплювати дітям любов і повагу до материнської мови, пояснювати їм важливість рідного слова, плекати його, спонукати дітей до збереження таких слів як виразників ментальності певної етнічної групи відповідного ареалу, виховувати в них шанобливе ставлення до кожного народного слова та його носіїв, що є запорукою справжнього патріотизму, який починається з любові до малої батьківщини, до дідусявого слова, бабусиної чи маминої колискової.

У школі продовжується знайомство з діалектними елементами передовсім на уроках української мови під час вивчення розділу «Лексикологія», де чинною програмою з української мови передбачено в 6 класі вивчення груп слів за вживанням, із-поміж яких – загальновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова [11, с. 24], а також у 8 класі під час повторення розділу «Лексикологія», у процесі якого до учня поставлено вимоги аргументувати належність слова до певної групи лексики [11, с. 44], що передбачає виявлення й діалектних елементів, розуміння їхнього значення для літературної мови, культури етносу. Тому, викладаючи українську мову саме для дітей шкільного віку, особливо в сільській місцевості, зокрема на тих теренах, де наявна низка говіркових рис, які виразно відрізняються від літературної мови, учителі-словесники покликані правильно пояснити значення діалектних даних, виховати в школярів позитивне ставлення до говіркових слів, розуміння їхньої специфіки та сфери застосування, шанобливого ставлення до діалектного слова як виразника світогляду й ментальності певної етнічної групи, засобу її ідентифікації, основи належності до певного етнічного утворення. Як зауважує П. Лизанець, викладачі рідної мови мусять пам'ятати, що більшість дітей, особливо сільських, вступаючи до школи чи вищого навчального закладу, у своїй мовній практиці використовує діалекти рідного села, живу розмовну мову

батьків, тому треба їм пояснити роль і значення цих слів для літературної мови, щоб вони зрозуміли й усвідомили важливість і унікальність діалектних даних для української літературної мови, для культури та історії рідного краю й українського народу загалом [12, с. 255].

Водночас зауважимо, що програма з української літератури передбачає вивчення художніх творів письменників, які свідомо використовували діалектизми для відображення колориту місцевості, особливостей мовлення персонажів як представників певних етнічних груп населення України (напр., В. Стефаник «Камінний хрест», М. Коцюбинський «Тіні забутих предків», В. Герасим'юк «Жива ватра», В. Дрозд «Ірій» та ін.), тому на уроках української літератури важливо поглибити знання про діалектні елементи, навчити учнів знаходити їх у художньому творі, спонукати до розуміння мети застосування їх автором як необхідної складової твору для створення його цілісності, важливого елемента ідіостилу письменника.

Усе зазначене вище дає підстави узагальнити, що елементарні знання з української діалектології учні отримують у шкільному курсі української мови та літератури. Водночас ті з них, які стають студентами філологічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів, удосконалюють набуті знання в процесі вивчення курсу «Українська діалектологія», мета якого – формувати в майбутніх учителів-філологів систему лінгвістичних знань з української діалектології, виробити в них чітко сформовані вміння та навички вільного володіння матеріалом з української діалектології, визначити місце діалектології серед інших наук гуманітарного циклу, розуміти роль і значення діалектних даних для вирішення проблем сучасної української літературної мови, застосовувати теоретичний матеріал під час практичних занять. Курс української діалектології як навчальний предмет мовознавчого циклу має велике значення для формування загального мовознавчого світогляду студента-філолога, адже він допоможе йому активніше сприймати курс історії української мови, зокрема історичної граматики, пересвідчитися в діалектній диференційованості української мови, спостерігати інтенсивні процеси міжмовної та міждіалектної взаємодії, наслідки впливу української літературної мови на говори; озброїть необхідними знаннями студента як майбутнього вчителя української мови, якому нерідко доводиться працювати в умовах діалектного оточення. Саме в процесі вивчення української діалектології студенти можуть самостійно визначити завдання цієї навчальної дисципліни, які впродовж останніх кількох років з огляду на екстралінгвальні чинники, пов'язані із ситуацією в сучасній Україні, зазнають динаміки, адже до основних визначених завдань – дослідити українські народні говори на території суцільного поширення української мови, а також переселенські українські говори; вивчати говори на сучасному етапі розвитку української мови, а також на різних попередніх етапах її історії; досліджувати різні мовні рівні в говорах української мови; усебічно дослідити говіркові групи національних меншин на всій території України; розгорнути й поглибити вивчення українських діалектних груп за межами України; приділяти належну увагу дослідженню міждіалектних

контактів як споріднених, так і неспоріднених мов – потрібно додати ще такі: максимально зібрати раніше зафіксований діалектний матеріал із територій, які зараз називають ЛНР і ДНР, актуалізувати й розповсюдити його для підтвердження за допомогою діалектних даних українськомовної основи зазначеної території, а також якомога повніше зафіксувати діалектний матеріал у місцях компактного проживання сьогодні переселенців із сільських населених пунктів саме з цього ареалу, щоб довести єдність української території, а також максимально оприлюднити та перевидати (якщо є змога) уже видані матеріали, які репрезентують цей діалектний обшир, зібрані ще до сумнозвісних подій в Україні [напр., див.: 13; 14; 15].

З усього зазначеного вище впливає й значення діалектології, яке полягає в тому, що її даними користуються вчені різних галузей знань, що жива народна мова віддзеркалює матеріальну та духовну культуру етносу, бо без знань народних говорів не можна пояснити низки фонетичних, морфологічних, лексичних процесів у мові; крім того, знання діалектів розширює світогляд, робить людину причетною до історії свого народу, його минулого, сучасного, майбутнього, адже саме за допомогою діалектів носій мовлення певної території усвідомлює свою самотність, унікальність, має здатність порівнювати себе з іншими носіями української мови усього українськомовного континууму.

Водночас зростає роль викладання зазначеного курсу в сучасних умовах, але, на жаль, наявні плани, створювані в кожному навчальному закладі, абсолютно не сприяють актуалізації української діалектології з огляду на ту кількість годин, яка в них запланована і яка щороку зменшується через так звану оптимізацію навчального процесу, що призводить до нівеляції важливих чинників навчання, закладених, із поміж іншого, і в курсі української діалектології. Крім того, раніше важливою складовою, яка завершувала вивчення зазначеної навчальної дисципліни, була діалектологічна практика, під час якої студенти разом із викладачами виїздили у визначені населені пункти для професійного збирання діалектного матеріалу, щоб поповнити фактологічну базу української діалектології загалом. На жаль, у більшості вищих навчальних закладів з огляду на економію коштів практика набула вигляду записування матеріалу студентами в тих населених пунктах, де вони проживають, що не завжди відповідає меті та поставленим завданням.

Усе зазначене вище дає підстави констатувати, що українська діалектологія як навчальна дисципліна потребує нових підходів до її викладання, передбачає пошук новітніх форм і методів її вивчення, зокрема із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій, що уможливить фахову підготовку студентів, сприятиме їхній адаптації в новому говірковому оточенні, уможливить викладання лінгвістичних дисциплін у сучасних умовах побутування діалектного мовлення з розумінням його важливості й необхідності як чинника формування громадянської свідомості та патріотизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Наук. думка, 1980. – 246 с.
2. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології : (Вступні розділи) / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1966. – 100 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Наук. думка, 1966. – 303 с.
4. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології (Радянський період) : Учбовий посібник для студентів-заочників / А. А. Москаленко. – Одеса, 1962. – 126 с.
5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 163 с.
6. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова і літ.» / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
7. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Г. Г. Березовська. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – 154 с.
8. Конспект лекцій із української діалектології : для студентів напряму підготовки 6.020202 Філологія (укр. мова і літ.) / Укл. В. М. Куриленко, Д. А. Марєєв. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. – 96 с.
9. Гримашевич Г. І. Українська діалектологія : Курс лекцій / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – 176 с.
10. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
11. Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, внесеними у 2015 році) (5–9 класи)» / Уклад. Г. Т. Шелехова, М. І. Пентиліук, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, К. В. Таранік-Ткачук. – К., 2015. – 59 с.
12. Лизанець Петро. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства / Петро Лизанець // Діалектологічні студії. З. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 247–256.
13. Говірки Східної Слобожанщини : збірник діалектних текстів : навч. посіб. / упоряд. В. В. Леснова ; за заг. ред. П. Ю. Гриценка ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 304 с.
14. Українські східнослобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.
15. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини : Монографія / Л. Д. Фроляк. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 400 с.